

Ocjene i prikazi

Rene Lovrenčić, *Nemirni mir: svijet 1918.-1939.* Zagreb: Mala zvona, 2011, 288 str.

Nemirni mir: svijet 1918.-1939., knjiga je izvrsno pogođenog naslova. Povijesni je to pregled ključnih događaja i procesa u zaista nemirnom mirnodopskom razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Njezin autor Rene Lovrenčić (1928-2012) bio je dugogodišnjim profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, predstojnik Katedre za opću povijest novog vijeka te vrstan stručnjak za dugo 19. i dinamično 20. stoljeće. Bavio se ponajviše poviješću međuratnog SSSR-a i odjecima Prve ruske revolucije u Hrvatskoj. Godine 1972. objavljena je njegova doktorska disertacija pod naslovom *Geneza politike "novog kursa"*. Bio je autor i suautor udžbenika povijesti za sedmi i osmi razred osnovne škole, te za treći razred gimnazije. *Nemirni mir* planiran je kao prvi dio serijala pod nazivom Drugi svjetski rat, no autor je preminuo u lipnju 2012. godine, ni godinu dana nakon objavljivanja ove knjige, pa predviđeni niz knjiga ostaje nedovršen.

Iako je serijal, nažalost, okrnjen, *Nemirni mir* knjiga je za sebe. Pregled zbivanja koja obrađuje počinje završetkom Prvoga svjetskog rata. Bavi se višeslojnim posljedicama tog velikog rata, njegovim pobjednicima i gubitnicima te političkim, gospodarskim i mentalnim stanjem koje je nastalo nakon njega. Gospodarska kriza pogodovala je razvoju i jačanju militantnih nacionalističkih

ideologija: fašizma u Italiji i nacizma u Njemačkoj. U Rusiji pak jačaju boljševici, utemeljena je Treća internacionala ili Kominternu. Britanci i Francuzi popuštali su njemačkim i talijanskim pretenzijama zbog vlastitih nesuglasica, ali i u strahu od „crvene opasnosti“. Sjedinjene Američke Države koje su gospodarski silno ojačale, s jedne strane koketirale su s politikom izolacionizma, a s druge s politikom „velike batine“. Japan je provodio svoju imperijalističku politiku, poglavito u Kini, dok su istodobno u svijetu jačali antikolonijalni pokreti i želje mnogih naroda za osamostaljenjem i samoodređenjem. Sve je to, kao i brojni drugi razlozi koje autor detaljno razrađuje, bilo uvertira Drugomu svjetskom ratu.

Valja imati na umu da se prilikom pisanja svakog ovakvog pregleda autor hvata ukoštac s velikim metodološkim problemom – kako ujedno obuhvatiti sve i selektirati ono najvažnije. Iako nije dugačka epoha poput primjerice srednjeg vijeka, razdoblje između dvaju svjetskih ratova bilo je veoma turbulentno. Osim toga, kao recentno razdoblje, proizvelo je mnoštvo izvora i popraćeno je bogatom literaturom, pa je izazov napraviti selekciju. Takva se selekcija često fokusira na povijest visoke politike, pri čemu se gube mnoge važne povijesne perspektive, prvenstveno ona „malog čovjeka“.

Iako je ova knjiga prije svega pregled svjetske političke povijesti između dvaju svjetskih ratova, autor je ipak našao mjesta za pokoji zanimljiv detalj

(Chamberlaine se prvi put u životu vozio avionom kad je išao u posjet Hitleru), dublju razradu pojedine problematike (npr. politika „smirivanja“), pa čak i za vlastite sudove i primjedbe (npr. otvoreno pokazuje antifašistički stav), te tako uspio začiniti svoje djelo.

Ne može se reći da je Lovrenčić ostao u tradiciji 19. stoljeća i temeljio knjigu samo na događajima ili zauzimanju strana. Naprotiv, vidno se trudio – i to uspješno učinio – objasniti procese koji vode do ključnih događaja, njihove uzroke i posljedice. Kako sam u uvodu piše: „... težište neće biti na faktografiji već na tumačenju činjenica“. Također, iako je posebnu pozornost morao obratiti na političku povijest sila koje su u globalnim razmjerima bile najutjecajnije (njemačku, britansku, francusku, talijansku, američku, japansku, sovjetsku političku povijest), prikazao je perspektive i stajališta, želje i strahove svake od njih pojedinačno, što donosi veoma široku sliku. U želji da bude što obuhvatniji, nije u potpunosti zanemario ni povijest manjih naroda, no njih poglavito spominje u kontekstu vanjske politike velikih sila. S druge strane, mora se priznati da se nije udaljio od tradicionalnog shvaćanja međuratnog razdoblja prvenstveno kao uvertire za Drugi svjetski rat, što možemo opravdati naslovom planiranoga serijala.

Knjiga se temelji na opširnoj literaturi i izvorima te autorovim dugogodišnjim istraživanjima i profesorskom radu na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, no prilagođena je široj publici. Pisana je jasno, dinamično i čitko, a popraćena je i veoma korisnim

bilješkama koje objašnjavaju manje poznate pojmove. Djelo je podijeljeno na mnogo kratkih poglavlja koja su većinom kronološki i smisleno poredana, ali svako čini zasebnu samorazumljivu cjelinu, što olakšava i ubrzava čitanje. Takav koncept neodoljivo podsjeća na koncept predavanja ili udžbenika, uz primjedbu da knjiga nema popratni grafički sadržaj: nikakvih karata, slika, grafikona, vremenskih lenta i slično – čime u formalnome smislu ostaje na tradicijskoj liniji klasičnoga vezanog teksta.

Sve u svemu, profesor Lovrenčić uspio je ukazati na koheziju raznovrsnih mnogobrojnih procesa i fenomena, objasniti pojedine, čak i ući u psihu nekih važnih političkih aktera, zbog čega nam ovo djelo nudi veoma plastičan prikaz razdoblja međuratnoga nemirnog mira. Da zaključimo – produkt Lovrenčićeva dugogodišnjega rada ovaj je odličan povijesni pregled koji zbog jednostavnosti izričaja i tečnosti s kojom se čita može lako poslužiti široj čitalačkoj publici kojoj je prvenstveno i namijenjen. No, baš zbog širine perspektiva i shvaćanja raznih aspekata kao jedinstvene povijesne cjeline, *Nemirni mir* nezaobilazna je literatura kako za studente, tako i za nastavnike povijesti.

Hrvoje Miloloža

Georges Bensoussan, *Europska strast za genocidom, povijest genocidnih ideja i djela*, prev. Ivana Franić. Zagreb: TIM press, 2010, 316 str.

Tema genocida i povijesti genocidnih ideja i djela rijetko je u historiografiji proučavana kao zasebna cjelina. Osim radova koji nose statističke podatke, kao npr. o genocidu nad Židovima u Drugom svjetskom ratu, i radova nekolicine autora koji se dublje bave ovom temom, u historiografiji su rijetko obrađivani svi segmenti razvoja društva koji su prethodili ideji genocida i u konačnici genocidnim djelima. Georges Bensoussan, profesor povijesti i glavni urednik u Memorial de la Shoah (Pariz), bavi se temom holokausta, antisemitizma i događajima vezanima uz Drugi svjetski rat. Njegova knjiga *Europska strast za genocidom, povijest genocidnih ideja i djela* daje potpuno nov pristup temi genocida, promatra njegove korijene i otkriva kako njegovi uzroci leže daleko u prošlosti, duboko ukorijenjeni u kulturnoj i intelektualnoj povijesti Europe. Inače, Georges Bensoussan je autor važnih knjiga, poput *Historie de la Shoah* (1996), *Une histoire intellectuelle et politique du sionisme* (2002) i *Auschwitz en heritage? D'un bon usage de la memorie* (1998).

Knjiga je podijeljena u tri velika dijela, a svaki se sastoji od tri poglavlja i od više manjih potpoglavlja. U prvom dijelu autor piše o ratu kao iskustvu granica, masovnom umiranju i „afroameričkom laboratoriju“. U drugom dijelu piše o protuprosvjetiteljstvu i o rasi kao mogućem europskom pitanju i njemačkom pitanju. Posljednji, treći dio, bavi se religijskim pitanjem i odnosom Crkve prema Židovima te pitanjem židovskog

mjesta u kršćanskom vremenu. Na samom početku, prije rasprave o ratu kao iskustvu granica, autor u proslavu daje glavne odrednice onoga što je utjecalo na masovna nasilja, što nam pomaže u shvaćanju uloge intelektualaca i kulture u genocidnim zločinima u XX. stoljeću. Na primjeru antijudaizma možemo vidjeti kako su se takva i slične ideje taložile više od tisuću godina u povijesti te su u konačnici izrodile doktrinu koja poziva na akciju. Tako je odbacivanje Židova pretvoreno u kulturološki kod. Autor odbacuje iluzije da bi nas kultura morala zaštititi od zločina, što pojašnjava na primjeru uloge intelektualaca u nacionalsocijalizmu. Kao uvod u glavni dio knjige naglašeno je kako valja otkriti etape prilagodbe na genocidne ideje, što nas upućuje kako će daljnje problematiziranje temeljiti na sustavnom praćenju društvenih promjena što prethode i uzrokuju masovna nasilja i zločine u XX. stoljeću.

Prvi dio, *Rat kao iskustvo granica* sastoji se od tri poglavlja. U prvom poglavlju, *Rat kao jedina higijena svijeta*, autor ulazi u problematiku prihvatanja nasilja kao legitimnog rješenja te percepcije rata kao nečeg uzvišenog. Sport se smatrao predigrom te je bio jedna vrsta pripreme za rat. Podizanje morala i želje za ratovanjem bila je doktrina i mentalitet koji je vladao prije velikih pokolja u XX. stoljeću. U takvoj je atmosferi sukob među ljudima bio isto što i sukob među životinjama, vrijedilo je pravilo opstajanja jačega. Došlo je do izjednačavanja čovjeka s životinjom, a ljudski nagon za preživljavanjem iskorišten je u svrhu opravdanja teze o uništenju slabijeg i preživljavanju

samo najjačih. Ovo mišljenje povezano je s Darwinovom teorijom, no više o tome Bensoussan donosi u daljnjim poglavljima. Naglašena je važnost davanja intelektualne legitimnosti izražavanju agresivnosti i nasilja.

Drugo poglavlje, *Veliki rat i masovno umiranje*, tumači totalni rat, brutalizaciju rata, istrebljenje kao prihvaćen način ratovanja i sve ostale negativnosti koje su rezultat stanja uma koji je vladao u XX. stoljeću, a nalazi korijene u prošlosti. Kroz pisma vojnika s ratišta dočarano je mentalno stanje ljudi u trenutku velikih stradanja i umiranja. Slijedeći razvoj mentaliteta ratovanja, Bensoussan zaključuje kako riječ *neprijatelj* dobiva novu konotaciju: on više nije protivnik kojega treba poraziti, već štakor kojeg treba uništiti. Također, kemijski rat se pojavljuje kao nešto novo i kao još jedan segment brutalizacije sukoba. Bensoussan kroz cijelo poglavlje potkrjepljuje tvrdnje svjedočanstvima vojnika kroz njihova pisma i koristeći se drugim izvorima poput novina i ostalih izvora. Prvi svjetski rat nije mogao ostati samo na tome, već je otvorio vrata za eru ratova, pobuna i drugih nasilnih činova koji su se dogodili kasnije.

Nakon poglavlja koja su se odnosila na Europu i ratove u XX. stoljeću, dolazi poglavlje *„Afroamerički laboratorij“ ili podivljaloš Staroga kontinenta* u kojemu se razmatra odnos prema pripadnicima crne rase kao niže ili pak rasi koja ne pripada ljudskom rodu. Na pripadnike crne rase gledalo se samo kao pogodne za eksploataciju ili uništenje. Bensoussan pojašnjava razvoj negativnog odnosa prema crncima i zaključuje kako su

kolonizirana područja postali laboratoriji za nasilje u vidu masakra. I ovdje je prisutan problem intelektualne opravdanosti nasilja u vidu razmišljanja kako je potrebno istrijebiti slabije stanovništvo da bi čovječanstvo ojačalo. Time depopulacija postaje konstanta kolonizacije. Genocid je prihvaćen kao rješenje iz razloga jer je to bio najlakši način da se teritorij osvoji. Također zaključuje kako se Europi u XX. stoljeću dogodilo ono što je ona sama izmislila i radila u kolonijama u XIX. i početkom XX. stoljeća.

Nakon prvog dijela i teme rata kao iskustva granica slijedi druga cjelina, *Protuprosvjeteljska Europa*, koje se također sastoji od tri podcjeline. U prvoj, *Protuprosvjeteljsvo s kraja stoljeća* raspravlja se o intelektualnoj i kulturnoj pozadini velikih zločina XX. stoljeća. Pojam „zločin bez zločinaca“ odrednica je ratova u suvremenoj povijesti, a ostvaruje se kroz birokraciju. Bensoussan to pojašnjava tako da birokraciju prikazuje kao masku za zločine u modernom društvu. Ubijanje je postalo posao i dolazi do pojave takozvanog „uredskog zločina“. Na kraju stoljeća pojavljuje se pesimizam u intelektualnim krugovima. Bensoussan tvrdi da je protuprosvjeteljsvo s kraja stoljeća donijelo biljeg beznaadne vizije nasuprot prosvjeteljsvu koje je poneseno nadom i optimizmom u razum. Međutim, pojavu intelektualnog pesimizma datira sa XVII. stoljećem i vrhuncom katoličke protureformacije. Protuprosvjeteljsvo je krajnja točka pesimizma koji nikad nije nestao. Autor vidi javljanje masovnih društava industrijskog doba kao trenutak koji povlači, kao reakciju, sakralizaciju prirode koja

sada postaje okupljalište nepromjenljiva poretka i izvan vremenskog dosega. Isticalo se kako je židovsko naslijeđe težilo držati prirodu na udaljenosti, jer je zamišljena kao snaga koja, prepuštena sama sebi, postaje simbolom barbarstva. Upravo u pojavi novog odnos prema prirodi Bensoussan vidi jedan od uzroka negativnog odnosa prema Židovima i odbacivanju od ostatka društva. Novi odnos prema prirodi, takozvana religija prirode, isključuje Židove. Smatralo se kako nisu dio prirode, a time ni čovječanstva zbog čega moraju biti eliminirani. Kao nastavak ove teme autor problematizira temu prirodne selekcije. Navodi kako je Buffon prvi načinio repertoar ljudskih bića počevši od europskih naroda koji se smatraju kao norma za izvrsnost. Međutim, tvrdi kako bi bilo apsurdno imputirati Buffonu da je prvi došao na zamisao o hijerarhiji rasa. Ta i slične zamisli su prisutne već početkom XVIII. stoljeća. Engleski anatom, Edward Tyson, ubrajao je Pigmejce u čovjekolike majmune smatrajući ih prijelaznom karikom između majmuna i čovjeka. Charles White, liječnik iz Manchestera, na kraju XVIII. stoljeća namjeravao je dokazati da Europljanin po svojim osobinama dominira nad ostalim rasama. Stoga Bensoussan zaključuje kako se najprije u anglosaksonskom svijetu strukturirao rasistički sadržaj zamisli o rasi da bi kasnije nastala rasistička mišljenja o dominaciji jednog ljudskog roda nad cijelim planetom. U Njemačkoj se, prije Prvog svjetskog rata, oblikovala selekcionistička ideologija. Alfred Ploetz je 1904. godine osnovao časopis koji će postati glavna teorijska referenca za

rasnu higijenu, *Archiv für Rassen und Gesellschaftsbiologie* (Arhiv za rasnu i socijalnu biologiju). Sljedeće godine Ploetz je u Berlinu osnovao Njemačko društvo za rasnu higijenu, a na prvom kongresu njemačkih sociologa 1910. branio vlastito uvjerenje prema kojemu socijalna politika previše štiti slabije i time ih potiče da se množe na račun „zdrava društva“. Ovakva razmišljanja, kao što možemo vidjeti, pronalaze svoje korijene u XVIII. i XIX. stoljeću, a možda i ranije, i dolaze iz znanstvenih krugova, zbog čega su nailazila na opravdanost i odobravanje.

Drugo se poglavlje, *Je li rasa europsko pitanje?*, sastoji od tri manja dijela. U prvom dijelu pisac nas upoznaje s odnosom rase i čistoće krvi, odnosno s mišljenjem da miješanje krvi znači miješanje rase koje dovodi do opasnosti od umiranja i uništenja. Razloge popularnosti antisemitizma možemo naći u tome što su se oni koji su bili nisko na društvenoj ljestvici „uzvisili“ odnosno postojali su neki koji su bili niže nego oni. U Španjolskoj je Katolička crkva prva od velikih zapadnih institucija koja je pristala uz još nedozreli rasizam. Razlog rasizma možemo naći i u tome što je rasa bila uporište koje ulijeva povjerenje u nesigurnom svijetu. Drugi dio pojašnjava odnos prema Židovima i to kako su kroz povijest „fascinirali“ kršćanski svijet. Na njih se gledalo u različitim vizurama: od gnjusnih, boležljivih, slabih ljudi, čije ubijanje jača čovječanstvo, do simbola modernosti i onih zbog kojih će jednog dana nestati stari poredak. Iako je sličan negativan odnos vladao prema crncima i Židovima, ipak se drugačije gledalo na jedne i druge. Crnce nisu smatrali ljudima, smatralo ih

se prijelaznom fazom između životinje i čovjeka, dok se Židove smatralo ljudima, ali slojem ljudi koji treba istrijebiti zbog već poznatih razloga. Treći nas dio upoznaje s mogućim izvorištima anti-judaizma i antisemitizma kroz povijest. Antižidovsko bjesnilo dovodi do ideje o getu, hermetički zatvorenoj četvrti koja je odijeljena od drugih. Mržnja i želja za istrebljenjem Židova nalazila je svakakve moguće izlike za ostvarenje svojih ciljeva, pa se tako Svjetski židovski savez smatrao središtem „židovske zavjere“ čiji je glavni cilj Rusija. U ovoj su tvrdnji oni koji su bili odgovorni za velike progone Židova iz Rusije mogli naći opravdanje.

Treće poglavlje, *Njemačko pitanje?*, kroz četiri manja dijela obrađuje pojavu i posljedice antijudaizma i pangermanizma. Specifična snaga njemačkog antijudaizma crpi snagu iz daleke povijesti. Pamflet napisan na latinskome pod naslovom *Gamaleon* objavljen je 1409. godine (prema nekim izvorima, 1439) i aludirao je na dolazak germanskoga cara koji će uzdrmati francusku monarhiju i papinstvo, podjarmiti Mađare i Slavene, zauvijek satrti Židove, dok će se Nijemci uzdignuti iznad svih naroda. Bensoussan zaključuje da je kolektivni imaginarij germanskoga svijeta ubrzo svjedočio uvođenju dvojstva u kojem se uništenje jednoga javlja kao uvjet opstanka drugoga. Također primjećuje kako se ta intelektualna shema stalno vraća u novijoj njemačkoj povijesti, kao naprimjer kod jednoga od najznačajnijih sljedbenika antijudaizma, Paula de Lagardea, čiji citat iz programa Pruske konzervativne stranke navodi: „Što više budemo postajali ono što jesmo, i Židovi će prestajati

biti Židovima. [...] Svaki je Židov dokaz slabosti našega nacionalnog života.“ Može se reći da ideja pangermanizma počiva na opsjednutosti Njemačke prijetnjom od invazije njezinih susjeda, prije svega Francuza na koje imaju, od kraja XVII. stoljeća, traumatično sjećanje te uvjerenju da u Istočnoj Europi Nijemci raspoložu prostorom za „prirodnu ekspanziju“ koja ih oslobađa prekomorskih kolonijalnih nastojanja.

Treća i završna cjelina pod naslovom *Teologija straha* bavi se ulogom kršćanskog društva u kontekstu teme kojom se knjiga bavi. *Kršćansko društvo zaokupljeno zlom* naslov je prvog poglavlja, u kojemu autor donosi pregled odnosa Crkve prema Židovima i ženama u povijesti. Na Zapadu su se odbojne figure Židova i žene dugo povezivale, tvrdi autor. Tvrdi kako su dugo slike Židova i žene u isti mah utjelovljivale lice zla i lice Otkupljenja. Židov može biti đavao ili njegov poslanik na zemlji, ali on jednako tako može biti i prijenosnik Otkupljenja. Isto tako je i žena u jednoj verziji figura đavla, odnosno vještica, a u drugoj lice Spasenja u milostivoj Mariji. *Nemoguć židovski udio u kršćanskome Zapadu* naslov je drugog poglavlja. Bensoussan nas upoznaje sa stvaranjem retorike te načinom na koji se gledalo na Židove. Kršćanstvo je, čini se, bilo opsjednuto Židovom i Antikristom, a strah se pojačavao u razdobljima žitnih, zdravstvenih ili vjerskih kriza. Posljednje poglavlje, *Milenarizam i demoni – potraga za mirnim svijetom?*, definira pojam milenarizma kao iščekivanje tisućgodšnjega kraljevstva, a razvija se u razdoblju između XI. i XVI. stoljeća. Prema definiciji Normana Cohna, milenarizam je

posebna vrsta religije spasa, kolektivnoga, zemaljskoga, potpunoga, čudesnoga i neizbježnoga.

Djelo Georges-a Bensoussana je prepuno bitnih povijesnih pitanja, ali i odgovora. Vjerujući kako se ljudi pune vjerovanjima prethodnih generacija, Bensoussan želi rasvijetliti sliku prošlosti,

njezinu intelektualnu pozadinu kako bi obavili zadaću svakog normalnog čovjeka. *Europska strast za genocidom* daje neke nove odgovore, ali i postavlja neka nova pitanja i time daje nove izazove historiografiji.

Vedran Stanić